

TALÁLJUK FEL A JÖVŐT! FELFEDEZŐÚTON GÁBOR DÉNES KÖNYVE KÖRÜL

Czigány Magda

az Imperial College London könyvtárának ny. főigazgatója
czmagdas@gmail.com

Egy professzori székkfoglaló előadás

Akik látták a vékony, mozgékony embert dinamikus léptekkel céltudatosan áthaladni a campuson, el sem tudták képzelni, hogy az eddig feltartóztathatatlanul dübörgő belső lépések lassan tétovább mozdulatokká szelídültek, hogy tudományos célkitűzései elérésénél fontosabb lett számára az emberiség jövőjének mérlegelése és a válaszra váró „miérték” sokaságának megjelenésével önmaga felelősségre vonása. Pedig nem titkolt el semmit, aggályait mindenkivel megosztotta. Mint Beöthy Ottónak írt levelében megfogalmazta: „Azt mondhatnám, hogy csak 1949-ben kezdődött az életem, amikor végre egyetemi pályára tértem, először mint rendkívüli tanár, később mint rendes. Mellékelem, meleg üdvözzel a nyilvános székkfoglaló beszédemet, amelyet egy évvel ezelőtt tartottam. Ebben végre megengedhettem magamnak, amit a mérnökök soha, és a fizikusok is csak ritkán engedhettek meg maguknak, hogy otthagyjam kissé a kaptafát és beszéljek egy kicsit a világnézetemről.”¹ A kibeszélés

lehetősége felszabadította, vállalta a parallel élet küzdőterét.

Majd közel két évtizeddel később, utolsó személyes feljegyzése szerint célját elérte: „Most, hogy a jövő legnagyobb része mögöttem van, szenvedélyesen érdekel a jövő, amit soha nem fogok meglátni, de remélem, hogy írásaim hozzá fognak járulni ahhoz, hogy simán lépünk át egy nagyon új korszakba” (Allibone, 1988, magyarul 2000, 67.). Úgy vélte, hogy a jövőt kell tehát feltérképeznünk – még ha csak képzeletben is – hogy megállapítsuk, szükségünk van-e az előmenetelt serkentő újabb találmányokra? És ami ebből következik: szükségünk van-e még több feltalálóra? A számvetés idejének kezdete egybeesett tanári kinevezésével az Imperial Collegeba. Professzori székkfoglaló előadását tíz évvel később, 1959. március 3-án tartotta *Electronic Inventions and Their Impact on Civilization* címen. A meglepetést az előadás két különálló részre bontása szolgáltatta. A szokványos első rész a tudományos, műszaki kutatásainak eredményét ismertette. A második rész viszont az emberiség jövője szempontjából megkérdőjelezte az első részt: szükségesek-e az előbb elhangzottak, be lehet-e építeni a tudományos, műszaki haladást a mindenko-

¹ Gábor Dénes levele Beöthy Ottóhoz, 1960. február 29. MTAK Ms 5468/246.

ri társadalomba? Van-e igénye a társadalomnak a megállíthatatlan műszaki megújulásra?

A hatás elsősorban volt, ami a C. P. Snow „két kultúra” fejtegetésén vehemens vitaközvetési hallgatóság esetében nem is volt meglepő. Ami szintén nem volt meglepő, a műszaki értelmiség szinte szerelmes sóvárgása a humán kultúra iránt. Gábor Dénes gyermekkori tapasztalatai, hogy szülei mindent megtettek fiaik legalaposabb és legszélesebb körű oktatásáért és neveléséért, és ezzel szinte predesztinálva őt is arra, hogy a tudós küldetését majd a legtagabban határozza meg: mint egy olyan műszaki tudóst, aki kíváncsisága hálóját a szélesebbre veti, beleértve a társadalomtudományok vadvizét is. Mint példaképei, közöttük a legfontosabb, A. J. [Anthony Julian] Huxley. Ignótus Pálnak írt egyik levelében mondja: „Magyarországon, az első világháború előtt, olyan izzó, szenvedélyes áhítattal imádták a középosztály a kultúrát, amire még nem volt példa. Annyira nem rossz a világ, hogy az ilyen fokú szerelmet ne viszonozza” (Ignótus, 1960, 3.).² Ez a kivételes háttér indította Gábort arra, hogy műszaki tudós pályája derekán egy merőben új terepet derítsen fel.

Az előadás átdolgozott változatát megőrizve, sőt kibővítve a második részt, az *Encounter* folyóirat *Inventing the Future* címen 1960 májusában leközölte (Gábor, 1960), majd a nem szűnő érdeklődésnek engedve a Secker & Warburg Kiadó 1963-ban könyv formában is megjelentette (Gábor, 1963a). A különböző kiadások a Gábor Dénes gondolatvilágában bekövetkezett változásokról is tanúskod-

nak, egyre nagyobb a hangsúly a tudomány társadalmi hatásáról – hogy miként és hova vezérlik a felfedezések és alkalmazásuk ezt a „szép új világot”.

Könyvében már nemcsak a jelent elemzi, hanem egy lehetséges „túlélési tervet” is felvázol. A könyv magyar címének: *Találjuk fel a jövőt!* keményen kopogó felszólító módja a problémához való aktív hozzáállást jelzi, jóval erőteljesebben, mint az angol változat. Gábor Dénes is úgy vélte, hogy „Ez több volt, mint cím, irányt mutatott gondolatainknak” (Gábor, 2001, 216.). A szomorú tény azonban az, hogy az ideológiai és politikai csatározások miatt a könyv magyarul, szerzőjének szülőhazájában, csak 2001-ben jelenhetett meg, huszonkét évvel halála, és negyvenegy évvel székkfogaló előadásának elhangzása után.

Beszélgetés az Irodalmi Ujságban

A Gábor Dénes gondolatait összefoglaló írás Ignótus Pál ösztökélésére azonban hamarosan olvasható lett magyarul, méghozzá a Londonban újra megjelenő *Irodalmi Ujság* 1960. november 15. számában. A lap főszerkesztői tisztjét Ignótus töltötte be, akit Gábor Dénes már jól ismert, mint annak a kicsi, de aktív Angliában élő magyar értelmiségi csoportnak tagját, akik fiatalon a radikális gondolkodóhoz csatlakoztak Magyarországon, míg az atrocitásokról felve, a harmincas évek vége felé hazájukat elhagyni kényszerültek. Angliában telepedtek le, legtöbbjük a BBC Magyar Osztályához került mint munkatárs vagy bedolgozó. Amikor Gábor Dénes közeli barátaira utal, név szerint Faludy Györgyöt, Ignótus Pált, Pálóczy Horváth Györgyöt kell a csoport tagjaiként értenünk. (Bár hozzájuk tartozott később Szász Béla, Határ Győző, sőt Koestler Arthur is.) A háború után legtöbbjük felajánlotta szolgálatát az új Magyar Köztár-

² Ugyanezt az idézetet közli Gábor Dénes: *Tudományos, műszaki és társadalmi innovációk* című műve magyar kiadásának előszava (Gábor, 2000), 1960. október 6-át adva meg mint a levél keltét, sajnos a levél hollétének megjelölése nélkül.

saságnak. Ezt a kormány, illetve a párt el is fogadta, és kineveztek őket megfelelő magas szintű állásokba. Ignotus például a londoni Magyar Nagykövetség sajtóattaséjaként szolgált. A negyvenes évek vége felé azonban az akkor szokásos elvtársias köszönettel hálálták meg igyekezetüket: letartóztatták, majd hamis vádakkal elítélték őket, és a börtönből vagy a recski munkatáborból csak 1956-ban szabadultak. Nem meglepő, hogy a forradalom leverése után ismét Angliába menekültek.

Angliában a magyar irodalmi élet 1957 tavaszán ugyancsak pezsgett: megalakult a Magyar Írók Szövetsége Külföldön, újraindult az *Irodalmi Ujság*. Az értekezletek, megemlékezések, tüntetések egymást érték, és nem csak a szigetországban, hanem nemzetközi viszonylatban is. Konferenciákat szerveztek, beadványokat, tiltakozásokat fogalmaztak meg, és mindebben a személyes elkötelezettség és részvétel sokat számított. Négy-öt évig tartott ez a szuperaktivitás, ez az egzaltált szellemi állapot, és éppen ezért meglepő, hogy a politikai diskurzus mellett a „vezető szervezők” figyelme rátévedt a tudomány területére is. Az *Encounter*-ben megjelent cikkét olvasva ugyanis Ignotus kereste meg Gábor Dénest a kéréssel, hogy vegyen részt egy beszélgetésen a tanulmányban kifejtett, az emberiséget fenyegető jövőképről, mely megjelenne az *Irodalmi Ujságban*. Gábor Dénes szívesen fogadta a felkérést.

A majd egy évig tartó levélváltást Ignotus és Gábor Dénes között³ Ignotus lelkendező sorai nyitják meg 1960. április 28-án kelt levelével. Gábor Dénes cikkét az *Encounter*-ben „izgatott gyönyörűséggel” olvasta, és hogy mit

értett meg belőle? „Kevesebbet mint egy elektron mennyisége”. Írja, hogy valójában csak gratulálni szeretne, de felveti egy találkozás lehetőségét, aminek a megszervezése viszont nem volt egyszerű feladat. Ignotus a levele végén említi meg az *Irodalmi Ujságot*, és felveti, hogy írna-e Gábor Dénes kutatásairól a magyar olvasóknak. Gábor Dénes pár napon belül ugyanolyan könnyed, évődő hangnemben válaszol Ignotusnak: „Leveled láttára nagy volt az én szívem gyönyörűsége”, de megjegyzi, hogy „ugyan hogy olvashattad izgatott gyönyörűséggel tanulmányomat, ha semmit sem értettél meg belőle?” De hát mi is kell az irodalmi műveltségű közönségnek? Talán jobban szeretik, amit meg sem értenek. Ignotus mellékelte pár *Irodalmi Ujság* számot is Gábornak, és októberre Gábor már elküldött egy „nyilatkozatot” a szerkesztőségnek, amit azok „elragadtatással” olvastak. Megállapodásuk értelmében a beszélgetés a novemberi számban meg is jelent.

A cikk a nagyalakú lap teljes oldalát kitöltötte, és meglepetésül szolgált, különösen azoknak, akik az *Encounter*-ben közölt írás alapján talán kissé mást vártak. Hiszen az ide-oda küldözgetett levelek is arról tanúskodnak, hogy Ignotusnak még a legkisebb változtatást is alaposan meg kellett indokolnia, lett légyen az akár egy szó, vagy rövid kifejezés. Gábor Dénes szövege így lett abszolút autentikus. Ugyanakkor, ezek az apró változtatások kevésbé izgatták fel az olvasót, mint az elvárásukat nem egészen kielégítő, kissé rövidre szabott tudományos fejtegetések. Beharangozta ugyanis a cím Gábor Dénes valóban meglepő meglátását a tudomány és a társadalom egymásra hatásáról, ami előadásának gerincét adta, és aminek egy-két érvét itt, a cikkben, legalábbis úgy remélték hívei, majd bizonyára részletesebben kifejti. A cikk első,

³ Levélváltás Ignotus Pál és Gábor Dénes között, 1960. április 28. – november 14. Imperial College Archives, (ICA), Dennis Gabor Collection. Second series.

tetes részében azonban jó hangulatú, mondhatnánk anekdotikus modorban a századforduló magyar hátterét idézte fel, mint például a kitűnő oktatást, amit az iskolák nyújtottak, vagy a családi légkörben is kifejezésre jutó elvárást, hogy a fiatal generáció a szellemi kapacitásában a maximumot adja. (Gábor Dénes szülei például azért költöztek egy nagyobb lakásba, hogy a gyerekeknek az egyik szobában laboratóriumot/műhelyt rendezzenek be.) Gábor többször név szerint emlékezik meg a „ragyogó kvartett-ről”: Szilárd Leóról, Neumann Jánosról, Wigner Jenőről és Teller Edéről, akik nemcsak kortársai, hanem barátai is voltak. Mivel azonban a század közepén képességük legjavát az atombomba létrehozására fordították – és az így kialakult verseny egyenlőtlen esélyekkel zajlott le, Gábor szerint a legpregnansabban illusztrálta a tudomány és társadalom ellentétét: „A tudomány feltalálta a legfélelmetesebb tömeggyilkos eszközt, de lesz-e ereje megállítani a gyilkolást?” – kérdi, jól tudva, hogy Szilárd Leó kétségbeesetten próbálta magakadályozni az atombomba bevetését Hiroshima és Nagaszaki ellen. Gábor azonban ebben a kérdésben nem lát ellentmondást: „A tudomány *ad absurdum* vezette az agressziót és ezzel megteremtette a világbékét”, azaz – a közismert mondással – a cél szentesítette az eszközt. Itt derül ki, hogy az első olvasatra a régi idők nosztalgikus felidézésének tűnő hangulatkelés itt már átcsap a nukleáris felfegyverkezés és atomháború nagyon is sarkított megítélésébe, ahol az egyik pólus a tudósok az atom-, majd a hidrogénbomba létrehozása felett érzett marcangoló lelkiismeretfurdalása, míg a másik a felfedezések és megvalósításuk óriási lehetőségeit felismerő öröm, mert ezzel az emberiség megmentése a rá leselkedő veszedelmektől nagyobb sikerrel járhat. Ez

felülírja a cél elérésében hozott áldozatot. A mérnök/tudós valószínűleg itt és ekkor fedezte fel magának az elméletekben rejlő sokféle értelmezés lehetőségét, amit a műszaki diszciplína, ahol általában csak egyetlen jó megoldás adódik, kevésbé ismer.

A Magyarok Világszövetsége I.

Ha a tudós ragaszkodott kutatási területéhez a vasfüggönyön innen vagy túl, az még nem jelentette, hogy a hatalom nem kísérte meg felhasználni céljai elérésére az olyan prominens embereket, írókat, művészeket, tudósokat, mint Gábor Dénes. Nem lenne túlzás azt állítani, hogy Gábor Dénes jóhiszemű igyekezetében, hogy megismertethesse otthon is a tanulmányában, majd könyvében kifejtett gondolatait, az újonnan átszervezett Magyarok Világszövetségében (a továbbiakban MVSZ) egy ideig lehetséges partnert látott. Az MVSZ átszervezése 1958 táján kezdődött, akkor, amikor még a forradalom résztvevői börtönben sínylődtek, és ismét félelemben élt az ország. A kormány konszolidálni óhajtott Kádár új rendszerét, elfogadtatni a Nyugattal, valamint a nemzetközi szervezetekkel, mint például az ENSZ. Ez volt a „nyitás Nyugatra”. Különös módon, már a kezdetektől az emigráció egy rétegét is be akarták vonni a munkába. A kiszemelt feladata volt, amit persze ők nem is sejtettek, hogy mint új hazájuk közismert személyiségei, egy-két jó szót szóljanak Kádár Magyarországról a megfelelő nyugati környezetben. Az MVSZ átszervezése a szokásos módon zajlott le, belső intrikákkal és csatározással megtűzdelve. A főtitkár Beöthy Ottó lett, az MVSZ lapjának, a *Magyar Híreknek* főszerkesztője pedig Szántó Miklós.

Beöthy és Szántó – aki sikeres menedzsernek tartotta magát – „felfedező utazásokon”,

de minden feltűnést kerülve ismerkedett az emigrációval, mind a Nyugaton élő magyarság szervezeteivel, mind a kiválasztott egyénekkel. Végül úgy döntöttek, hogy a harmincas években külföldre került, illetve menekült értelmiségiekkel veszik fel a szorosabb kapcsolatot. Ezek az MVSZ megítélése szerint egy számukra szimpatikus csoportot alkottak: új hazájukban már magukra találtak, aktívak voltak, és közülük többen prominens pozíciókat töltöttek be. A többnyire apolitikus magatartásuk könnyebbé tette megközelítésüket.

Az első feladat a kiválasztott csoportból a megfelelőnek ítélt „kiemelt személyek” listájának összeállítása volt. Egy ilyen lista létezik a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának (MTAK) irattárában.⁴ Huszonkét személyt sorol fel. Nagy többségük Angliában élt, vagy huzamosabban ott tartózkodott. A listához csatolt levelek tanúsága szerint az MVSZ a kidolgozott megközelítési módszert szinte mindenkire egyformán alkalmazta. Összeállítottak egy ajándécsomagot impozáns magyar könyvekből és folyóiratszámokból, és elküldték a címzettnek. Beöthy bemutatkozó levele követte a csomagot, lehetőleg egy kis késéssel, hogy izgalomban tartsák a könyveket már megkapott „kiválasztottakat”, hadd töprengjenek, ki vagy kik lehetnek azok, akik ilyen kedvesen gondolnak rájuk. Beöthy meleg, baráti szavakkal köszöntötte őket, ajánlva az MVSZ szolgáltatásait a hazától elszakadt honfitársaknak. Ha mód adódott rá, Beöthy személyes visszaemlékezésekkel vagy megjegyzésekkel fűszerezte levelét a nagyobb hatás kedvéért. Így történt ez Gábor Dénes esetében is. Ajándékként megkapta a *New Hungarian Lexicon* első kötetét.

⁴ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (MTAK) Ms 5468 1–847.

Első, 1960. február 22-én kelt és Gábornak címzett levelében⁵ Beöthy színes és nosztalgikus képet fest a Falk Miksa utcai Gábor-lakásról, ahol Bertalan bácsi és Ady (Adrienne) néni jóindulatú felügyelete mellett játszott, illetve játszva tanult Dénes öccsével, Andrásal a műhelyszoba/laboratóriumban. A válaszlével tanúsága szerint Gábor Dénes azonnal felhívta öccsét Nottinghamban, hogy tájékozódjon, mivel ő már nem emlékezett Beöthyre. András azonban felidézte a gyermekkori emlékeket pajtásáról, sőt maga is felvette a kapcsolatot vele. Andrásról azonban mindössze egy, már 1961-ben írt, Beöthynek címzett levelet tartalmaz a gyűjtemény, ami- ben könyvek helyett petrezselyem- és kapor- magot kér.⁶

Az MTAK-gyűjtemény Gábor Dénes-borítéka negyvenhárom levelet tartalmaz: harmincnyet Gábertől Beöthynek, kettőt Boldizsár Ivánnak, valamint néhány üdvözlő, illetve karácsonyi lapot. Beöthytől viszont mindössze kettő, míg Boldizsár Ivántól Gáborhoz írt egyetlen levelet. Ez nem is lenne meglepő, hiszen Beöthynek a tudóshoz címzett leveleit az Imperial College irattárában, az egész Gábor Dénes-hagyatékra kiterjedő, többé-kevésbé teljesnek tartott gyűjteményben kell keresni.

Kitérő – néhány szó az irattárakról és gyűjteményeikről

Az MTAK/MVSZ gyűjtemények azonban megérnek egy kitérőt. Ugyanis a Gábor Dénes-levelek első tanulmányozása közben még nem derült ki, hogy ez az anyag minden

⁵ Gábor Dénes és Beöthy Ottó levelezése. MTAK, Ms 5468 245–287.

⁶ Gábor András levele Beöthy Ottónak. MTAK, Ms 5468 244.

valószínűség szerint az MVSZ által összeállított, Angliában élő és megközelíthetőnek ítélt prominens magyarok listájához tartozik, és a listán szereplő huszonnégy személy által írt, vagy kapott 847 darab levelet tartalmazza. A gyűjtemény példás rendben van feldolgozva, és a kutatók számára elérhető. De valójában ki tud róla, ki veszi az emigráció-kutatáshoz kézbe? És ami még nagyobb kérdőjel: ki, mikor és miért mazsolázta ki, feltehetőleg az MVSZ irattárából, hogy azután egy gesztussal az MTAK-nak felajánlja? Keresve a gyűjtemény letétbe helyezésének körülményeit, a nevek gépelt listáján kívül mindössze ez a feljegyzés található: „A Magyarok Világszövetségének ajándéka, 1978”.

Ennek a levélgűjteménynek az MTAK kitűnő védelmet nyújt, mert egyáltalán nem biztos, hogy az MVSZ irattárban hasonló kezelésben lenne része. Az MVSZ irattárhoz szintén Gábor Dénes és Beöthy Ottó levelezésének feltárása vezetett el. A Beöthy által Gábor Dénesnek írt leveleket ugyanis az Imperial College-ban nem találtuk meg. Feltételeztük, hogy a hagyaték, amit végrendeletében a College-ra hagyott, a College Archives-ba került, de áttekintve az első és legnagyobb, majd a később kapott kiegészítő gyűjteményekről készített katalógusokat, nyilvánvalóvá vált, hogy ez az anyag eltűnt. A felfedezés megdöbbentő, mivel Gábor Dénes mindent megőrzött, soha semmit, még a papírszeletekére feljegyzett szótöredékeket sem semmisítette meg.

A Gábor Dénes-levelezés tetemes része, sőt talán az egésze még a fénymásolás előtti évekből való. Felmerült tehát a gondolat, hogy Beöthy Ottó az MVSZ főtitkáraként a Gábor Déneshez írt leveleiről másolatot készített, és azokat az irattárban a megfelelő helyen tárolta. Az irattárban való kutatás en-

gedélyezéséért az MVSZ Elnökéhez, Patrubány Miklóshoz kellett fordulnom. A levelemre érkezett válasz elszomorító volt: „Önnek tudnia kell, hogy az idén alapításának 75. évfordulóját megélő Magyarok Világszövetsége 2000 óta állami költségvetési támogatás nélkül kényszerül működni. Ez azt is jelenti, hogy több mint egy évtizede irattáros és leveltáros nélkül működik. Tekintettel arra, hogy időközben el is költöztünk, sajnálattal kell tudatnom, hogy irattárunk nincs kutatható állapotban.”⁷

Az MVSZ irattárának sorsa aggodalommal tölthet el mindenkit, akit a magyar emigráció története érdekel, hiszen a gyűjtemény elvileg több mint fél évszázad dokumentációját tartalmazza, és mint ilyen, nemzeti kincsnek tekinthető. Tehát megkülönböztetett gondoskodással kellene fenntartani. Vagy az MVSZ keretében, vagy egy nagy, országos feladatokkal megbízott könyvtárban vagy irattárban. Feltételezem, hogy az emigráció-kutatás Magyarországon jóval kisebb érdeklődésnek örvend, mint mondjuk az *Exil Forschung* Németországban. Ennek ellenére úgy vélem, hogy itt és most sürgős mentési akcióra lenne szükség.

A terror egyensúlya

Mindenki maga teremti meg saját világát, bár egyáltalán nem biztos, hogy élni is szeretne benne. Gábor Dénes sem volt kivétel: teremtett magának és tudós társainak egy bűvőhelynek is alkalmas világot, főcélja azonban nem az elbujás, hanem a túlélés volt. Világa így egy mentőcsónak, mely a veszélyek elől őt és kis csapatát biztonságosabb vizekre tereli. Alaptémája tehát a veszélyhelyzetek fel-

⁷ Patrubány Miklós és Czigány Magda levélváltása. 2013. június 10. és október 1. között. Magántulajdonban.

ismerése és a menekülés lehetőségeinek megteremtése. A társadalom problémáival is foglalkozó *Találjuk fel a jövőt!* című könyve tizenegy fejezetre tagolódik. Az első fejezet a bevezető: a *Trilemma* – azaz háromszoros dilemma – mely világosan kijelöli a szerző szándékát: itt körvonalazza a veszélyeket, melyek az emberiséget fenyegetik: „Az első a nukleáris háború rombolása, a második a túlnépesedés bénító szorítása, a harmadik pedig a tétlen kényelem korszaka”. A könyv három év alatt született meg, a székfoglaló előadását ismertető *Encounter*-beli cikkből 1960 májusa és 1963 között lett hosszú, nagy anyagot mozgató, az előadás többszörösére bővített változat, egy elsöprő erejű, azonnali cselekvésre szenvedélyesen sürgető felhívás. Mindezt Gábor Dénes csak a rendelkezésére álló idő leghatékonyabb kihasználásával érhetette el.

Gábor Dénes műszaki kutatómunkája mellett írásain – mert közben számos, más témakört érintő cikket is írt – folyamatosan dolgozott. Anyaggyűjtéssel és az újabb és újabb adatok felsorakoztatásával, hogy a helyenként esetleg vitathatónak vélt érvelését erősítse. A folyóiratcikket többször átdolgozta, kiegészítette és bővítette, amit a könyv terjedelme meg is követelt. Hogy minden arra érdemes új információt beilleszthessen könyvébe, a jegyzeteket is többször átírta: lett belőlük végül két sorozat, egyik a fejezetekhez tartozó számozott jegyzetek egy végső külön fejezetben – köztük több oldalra kiterjedő „mini értekezések” is – a másik a lábjegyzetekként frissen a lap aljára odabiggyesztett címek és párszavas ismertető egy-egy releváns, nemrég megjelent könyvről. Már emiatt is izgalmas és tanulságos lenne Gábor Dénes szerkesztői munkásságát is nyomon követni, még akkor is, ha a gyűjtemény csonkán maradt

ránk, mint a Beöthy Ottóval folytatott levelezés. Ha viszont az eredeti levelek, illetve azok hiteles másolata soha, sehonnan sem kerülne elő, Gábor Dénes válaszai önmagukban is jól körülhatárolják az eredeti szöveg kiterjesztésének okait és módját. Szembeszökő például az atomháború fenyegető veszélyét tárgyaló fejezetek megnövekedése. Úgy tűnik, hogy Gábor Dénes világképében átrendeződött a hangsúly, részletesebben rajzolódtak ki a veszélyzónák, és a figyelmét ezek elkerülésének lehetőségei kötik le. Talán Ignotusszal való párbeszéde a „ragyogó kvartettől” visszhangzik itt, a téma fontosságához illő súllyal?

Két kutya egy ketrecben – Gábor Dénes szerint az „acsarkodó háború” példaképe. A két kutya marakodik, mindkettőnek van már csontja, de a másikat is meg akarja kaparintani. Mint a huszadik század derekán egyfelől a nyugati hatalmak, másfelől a Szovjetunió. Az acsarkodás mint emberi alaptulajdonság Gábor szerint visszanyúlik a bronzkorba. Azóta az emberiség egy meghatározott pályán szinte észrevehetetlen mozgásban halad valamiféle egyesülés vagy inkább egyesítés irányába. Elősegíti ezt a mozgást a közben megszerzett tudás, ami lassan kiterjedésével az ipari forradalom alapja lett, a természettudósok és mérnökök által létrehozott, mindenki számára elérhető, szabadon felhasználható kincsestár. A mozgás felgyorsul, a legújabb időkben már negyven év is elegendő a felzárkózáshoz (1860–1900 Japán, a huszadik század első felében a Szovjetunió). Ez utóbbi lett a nyugati hatalmak ellenpólusa, felvértezve a két szembenálló ideológiával: a kapitalizmussal és a kommunizmussal. Mindkét fél fegyvere a nukleáris háborúviselés teljes arzenálja, a hatalmi egyensúly – mondhatnánk úgy is, hogy a „terror egyensúlya”, ami egyben a béke záloga.

Gábor Dénes a két, egymással szemben álló ideológia, illetve társadalmi berendezkedés mibenlétét és szerepét egyéni módon ítéli meg. A nyugati értelmiség „legjobbjai” – így André Gide, André Malraux, Koestler, Ignazio Silone, J. B. S. Haldane és John Strachey (Gábor Dénes listája!) – a nyugati civilizáció és a polgári társadalom végnapjai felett érzett aggodalmukban a reményt a Szovjetunióban vélték felfedezni. Mindaddig, amíg a terepen szerzett személyes tapasztalataik el nem vezették őket a teljes kiábrándultságig. Koestler megírta leleplező *Sötétség délbent*-t, és Gábor Dénes baráti köréhez tartozva, személyesen is beszámolhatott neki tapasztalatairól. Gábor Dénes viszont a kiábrándultságukat nem osztotta. Az emberiség jövője szempontjából ugyanis legalább olyan fontos, sőt fontosabb a Szovjetunió felzárkózása a Nyugathoz, és ebben az ipari civilizáció döntő szerepet játszott. Érdemes itt könyvből egy teljes bekezdést idézni álláspontjának megértéséhez: „A technológia oktatása és az iparosodás töretlenül ment végbe a Szovjetunióban az ellenforradalmak végét követően és még a II. világháború is alig tudta megszakítani. Ám ezzel a csodálatos fejlődéssel párhuzamosan egy belső háború is zajlott, sokkal azután, hogy megszűnt az ellenforradalmak fenyegető veszélye. A tisztogatások, a titkosrendőrség rettenetes praktikái, a »hajnali kopogtatások« az ajtón, a munkatáborok, amelyek haláltáborok voltak kevés kivétellel minden bekerült számára – tudjuk, hogy mindezek felesleges áldozatok voltak. Ezeknek nagy része Sztálin egyéni karakteréből, az orosz forradalmárok gyűlöletének örökségéből, illetve a cári Oroszországból hagyományozódott félelemből és bizalmatlanságból eredhetett. Úgy tűnik azonban, hogy volt ott még valami mélyebb és általánosabb. Van az

emberben egy mélyen gyökerező hit, hogy *a nagy célokat csak nagy áldozatokkal érhetjük el.*” (kurzivalás Gábor Dénestől)

Egy különvélemény

Könyvét lapozgatva időnként úgy tűnik, mintha Gábor Dénes a mérleg nyelvének szerepét vállalta volna fel, a legkisebb kilengésnél is az egyensúly helyreállítása a legfőbb gondja. Még akkor is, ha az egyensúly megtartása komoly áldozatokat követel. A Szovjetunió lakosságát lehet, hogy meggyőzte a kapitalisták embrenyúzó kizsákmányolásáról a mindenkori párttitkár (és ha nem, eltüntette a hitetlenkedőket a gulágban), míg a Nyugat csak azt látja, hogy az ellenfél minél több sarlós-kalapácsos vörös zászlót szeretne lengetni Európa volt független államai felett, „ahol az orosz kommunisták kormányokat alakítottak [...] lábbal taposva ezzel a méltányosság nyugati eszméit.” Gábor Dénes lelkesedik: „Mára felnőtt egy új generáció Oroszországban, akikre az 1955/56-ban kezdődött és 1960/61-ben befejeződött antisztálinista kampány igencsak mély benyomást tett. Mostanra több ezer intelligens és humánus embernek kell lennie a Szovjetunióban, akik ugyanúgy gondolkodnak Szibéria felesleges áldozatairól, ahogy sokan gondolkodnak az ipari forradalom hasonlóképpen felesleges borzalmairól.” Az egyensúlyt Nyugat és Kelet között könyvében is sarkalatos követelménynek tartja, és beismeri, hogy engedményeket kell tennie, hogy egyformán ossza el a kritikai megjegyzéseit. Az angol kiadó Gábor Dénes kérésére a könyv korrektúráját elküldi Beöthynek véleményezésre, a mellékelt levélben a következő kommentárral: „Meglátod majd, hogy elmentem a legszélső határig a »peaceful co-existence« kérdésén, de miután az igazság kedvéért oda kellett szó-

nom egyet-egyet mindkét oldalnak nem lenne csuda, ha némelyek ezután kommunista bérencnek bélyegeznének, mások pedig kapitalista bérencnek”.

Ezek az elvek és megnyilvánulások egy 56-os emigráns magyar olvasóban egészen más érzelmeket keltenek, mert amiről a szerző hallgat, az az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc és annak szovjet eltiprása, majd a kegyetlen megtorlások. Mindez egybeesett az ő világmegváltó gondolatainak szinte egyidejű papírra vetésével. Bár a forradalom a mérleg nyelvét nem billentette ki: a nyugati hatalmak csendben hagyták az atrocitást megtörténni, talán a „terror egyensúlyának” megőrzése érdekében. Gábor Dénes hallgatása viszont azért is különös, mivel feladata lett az 1956-os menekült magyar diákok fogadásával, beilleszkedésükkel és előmenetelükkel törődni. A rektor felkérésére az Imperial College magyar diákjainak megsegítésére felállított bizottságban tevékenykedett, és a tanszéken tanuló, illetve kutató magyar hallgatók napi problémáival is foglalkozott. Sőt, a kollégium irattárában őrzött dokumentumok szerint a már diplomával Angliába érkezett fiatal magyar mérnököknek állást szerzett, meggyőzve a munkaadókat, hogy lehetőséget adjon nekik egy posztgraduális diploma elnyeréséhez. (Megjegyezném azonban, hogy amikor könyvemhez, mely az 1956-os menekült magyar diákok angliai fogadtatásával foglalkozik, interjúalanyokat kerestem, azok az Imperial College-beli diákok, akik vállalkoztak történetük elmesélésére, Gábor Dénesről visszafogottan nyilatkoztak.) A cél ugyanis, amitől Gábor soha nem tért el, a világ egységesítése volt, a „világállam” megteremtése az emberiség fennmaradásának érdekében. Emellett minden más probléma eltörpült. Különösen aggasztó lenne egy, a

már kialakulóban lévő egységet, a Varsói Szerződést fenyegető, régi/új „nemzeti állam” kiválása a tömbből. Mert a nemzetállam Gábor szerint a „legrosszabb múltbeli örökségünk”, a nacionalizmus szülőanyja. „A nacionalizmus legnagyobb hibája pedig – folytatja – hogy a nemzeti határok védőgátakat teremtenek az ideológiák kikristályosodására.” Centripetális erő helyett centrifugális széthúzás. Magyarul: szabadság helyett elnyomás.

A különvéleményt, még ha jogosnak is érezzük, talán nem illene ilyen sarkítottan megfogalmazni. Más volt a háttér, más a környezet, mások a tapasztalatok, mások az elvárások. A magyar menekültek 56 emlékét talán soha be nem gyógyuló sebként hordozták évekig. A beilleszkedés folyamata pedig a napi tennivalókra szorította le az életet. És azok, akik megkísérelték túllépni korlátaikat, aligha tudtak volna versenyezni Gábor Dénes tájékozottságával és szellemi fölényével. Aránytalan lett volna a csörte. Az erre vonatkozó levelezés vaskos dossziéja az ICA Gábor Dénes-gyűjteményében is azt mutatja, hogy csupán néhány ellenérveket felsorakoztató, vitára kész hozzászólást hozott Gábornak a posta. Az egyik ilyen levelet Aczél Tamás írta, Rákosiék kitüntetett, hangadó írója, majd ellenlábasa – aki a levél írásakor már Kanadában egyetemi tanár, és aki a „bőrén tapasztalta meg” a kommunista rendszer irodalompolitikáját: „Hosszú érvelés helyett, inkább csak »lábjegyzetként« tehát csak ennyit: a világ talán akkor futná be legjobban a *feltalált jövő* ívét, ha rájönnekk arra, miként és hogyan lehet – kellő arányban egybeegvíteni azok pozitív optimizmusát, akik a diktatúrákat csak hírből ismerik, azok negatív pesszimizmusával, akiknek alkalmuk volt az effajta áldást tulajdon bőrükön meg-

ismerni, anélkül persze, hogy az optimizmusból álomkergetés és a pesszimizmusból cinizmus válnék.” A levelezés Aczél Tamással az ideológiai ellentétek ellenére is baráti, sőt neki panaszodik később Gábor, hogy a sajtó által szíttott, az előadásait kísérő hangoskodó tüntetések ugyancsak kedvét szegik. Ugyanakkor ő is úgy vélte, hogy nyíltan kell szólnia: „A becsületesség azt diktálja, hogy a szerző inkább nyíltan vallja meg saját, személyes reményeit és félelmeit, mint hogy azokat előrejelzésekbe burkolja. Mindeddig el tudtam kerülni a személyes kijelentéseket, mivel igazolva láttam, hogy a túlélés minden ember közös vágya – noha ebbe nem mindig értik bele mások túlélését is.” Ezért választotta – vélhetjük ma, ha akarjuk úgy is – vita helyett a hallgatást. Mert megértette és tiszteletben tartotta a mi különvéleményünket.

A veszélyes szabadidő

A könyv magyar kiadásának főszövege 215 oldalt tesz ki. *Az ember és a gép* című, 8. fejezetet bevezető szavak a 114. oldalon, tehát éppen csak túl a könyv felén, arról tudósítanak, hogy „mindeddig az ember a természetel állt szemben, mostantól saját természetével fog szemben állni. Ez lesz könyvem további részének fő témája.” A témát megnyitó kulcsmondat: „Legyőztük a szegénységet!” Bár tudjuk, hogy csupán a világ „legélenjáróbb” országában lehetett ezt a jelenséget az ötvenes években kutatni és hitelesen leírni, hiszen a föld számos országában éhínség tizedelte a lakosságot, és azzal is tisztában vagyunk, hogy amit ma kimutatnak mint korszaknyitító változást az USA-ban, holnapra már előnti a föld többi, majdnem „élenjáró” országát. A termelési folyamatok változása – amit a mérnökök mint „közvetítők” idéznek elő a tudósok találmányainak beépítésével a

gazdaságba, drámaian lerövidítette a gyártási időt, és le kellett volna rövidítenie a ráfordított szükséges munkaidőt, valamint a munkaidőhöz köthető bérezést is. Gábor Dénes erre több példát is felhoz, és mint mulatságos egybeesést említi meg Ernst Morris előrejelzését a munkaidő csökkenéséről az USA-ban. Az 1955-ben készített táblázat szerint 1976-ra ez heti harminc órára zuhan le, ami pontosan megegyezik Sir Thomas More-nak az *Utópia*-jához 1526-ban készített kalkulációjával. Ezt az új típusú munkanélküliséget tovább mélyíti a népeségrobbanás, aminek indítóokaira és mértékére megbízható adatunk sincs, bár a témát Gábor Dénes többször is megvitatta Pálóczy Horváth Györggyel, aki éppen ezzel foglalkozott Maóról írt könyvében.

Gábor Dénes azonban sem more-i utópiát nem épít, sem Morris táblázatait nem fejleszti tovább. Célja nem a lehetséges utópiák megalkotása, hanem az utópiák lehetséges elemeinek felmutatása és megvitatása. A munkaidő hirtelen lecsökkenése, illetve a szabadidő gyors megnövekedése, amivel az emberek szinte nem tudnak mit kezdeni, megköveteli egy új életvitel kidolgozását, egy új rend, egy új társadalmi szerkezet felállítását, amire mindeddig nem történt kísérlet. Minden történelmileg megkövesedett alaptörvény értelmét veszíti; paradoxon módon a régi rendszerben a nagy többség tartott el egy henye kisebbséget, míg az új társadalmi berendezkedés szerint egy kis elit csapat fog eltartani egy munkára „henye”, pontosabban nem alkalmazható óriási többséget. Kérdések tuccjai sorjázna minden felvetett megoldás mögött. Ki válogatja ki az „átlagemberek” közül azokat, akiket beemelhetnek a „nem átlag emberek” közé? Hányas IQ-nál húzzuk meg az elválasztó vonalat az elit és a nem elit csapat között? Hogyan alakul át az oktatás és

a képzés? Mi buzdítja az elitet arra, hogy extra munkát végezzen megnövekedett felelősséggel, míg az átlagemberek a nappal süttetik hasukat? Ki határozza meg, hogy egy munkafolyamat milyen IQ-s szintet igényel, tudni kell-e, hogy mit indít el a gyártási folyamatban egy gombnyomás, vagy csak annyit kell tudni, hogy a gombot meg kell nyomni? És ami a legégetőbb kérdéssé nőheti ki magát: lehetséges-e, hogy intelligens gépek fognak idővel az emberek helyett gondolkodni? Gábor Dénes könyvének óriási kihívása pontosan ez: a hatvanas évei felé közeledő nagyhírű egyetemi tanár nem rest foglalkozást váltva ezeken a látszólag csak felröppintett, de az emberiség jövője szempontjából nem elhanyagolható kérdéseken elmélkedni és gondolatait érdeklődő embertársival megosztani. És mivel cikkei és könyvének megjelenése – számos idegen nyelven is – egybeesett Beöthy Ottó éppen kézhez kapott levelének baráti biztatásával, hogy az MVSZ mindenben segíti az emigráns magyarok kapcsolatainak kiépítését az óhazával, mi sem lett volna Gábor Dénes szerint természetesebb, mint hogy elküldje Beöthynek írását a javaslattal, hogy fordítsák le, és indítsák be otthoni megjelenését az MVSZ-en keresztül. Ha szükséges, itt-ott némi kiigazítással.

A Magyarok Világszövetsége II.

Az első jelek Gábor Dénes és az MVSZ együttműködésére biztatóak voltak. Beiktatási előadását követően Gábor Dénes íránt megnőtt az érdeklődés: egy évvel a székfoglaló után már a szöveg átdolgozott és kibővített, nyomtatott változatát tudta elküldeni Beöthynek, aki első, baráti hangú levelét Gábor Dénesnek 1960. február vége felé írta. Beöthy azonnal meglátta, hogy a Gábor Dénessel kiépített kapcsolat pontosan megfelel az MVSZ irányvona-

lának: egy nemzetközileg elismert tudós véleménye mindenhol sokat nyom a latban. Ha Magyarországon lehetőséget adnak cikkei magyar nyelvű kiadására, jogosan hivatkozva az újonnan elfogadott, engedékenyebb állásfoglalásra, a kormány bizonyíthatja, hogy valóban kinyitott egy kaput a Nyugat felé. Még akkor is, ha mindez valójában egy szemfényvesztésre alkalmas manőver lenne (Szántó, 2006, 439.). Gábor Dénes elvárása és Beöthy elszánt lehetőségkeresése Gábor írásainak kiadására, látszólag tökéletesen egybeesett. Mindennek tudatában Beöthy meglehetősen merészen kezelte az ügyet. Beöthy még azt is fontolgatta, hogy a témában vitát kezdeményez, lehetőséget adva magyarországi tudósoknak, hogy reflektáljanak Gábor felvetéseire, s így egy „valódi” eszmecsere alakuljon ki az emigráns és az otthoni szakemberek között.

Erre a legkiválóbb fórumot az épp beindított új magyar folyóirat, a *New Hungarian Quarterly* (a továbbiakban NHQ) szolgáltatta volna. Beöthy azonnal elküldi Gábor Dénesnek az NHQ első számát. Ez 1960 őszén vagy kora télén lehetett, Gábor Dénes ugyanis december közepén kelt levelében köszöni meg a küldeményt. Mint írja, különösen Fekete József cikke ragadta meg figyelmét, amiben a szerző a C. P. Snow-féle „két kultúra” magyarországi értelmezését taglalja. Felvetései szorosán kapcsolódnak ugyanis az őt izgató kérdésekhez, amit Beöthy is olvashatott a számára már elküldött, *Encounter*-ben megjelent írásában. Beöthy válaszában felveti, hogy az NHQ-ban kellene Gábor cikkét is közölni, és erre engedélyt kéri. Egy eszmecsere a „két kultúráról” roppant érdekes lenne, ha magyarországi tudósok, politikusok, nevelők is megszólalhatnának. Mert a „két kultúra” értelmezése meglehetősen nagy

megosztottságot mutat a nyugati és kelet-európai kontextusban. Ezzel az indokkal utasítja vissza Beöthy Ottó a Gábor Dénes által megfogalmazott kritika egyes pontjait: „Mintha a mi életünk errefelé (in these parts of the jungle) pusztán az elmaradt technikai fejlettség problematikájának extrapolációját tartalmazná. Nincsen vajon ebben valamiféle (kölcsonös!) fogalmi fetisizmus? Szóval túl-, túlon túl kevésbé ismerjük, értjük egymást – gondolom.” Gábor Dénes legújabb szövege műfaját tekintve azonban nem tanulmány – éppen ezért a kiemelt kérdések jogosak. Beöthy közli, hogy az NHQ főszerkesztője Boldizsár Iván, aki majd felkeresi Gábor Dénest a részletek megbeszélésére.

Mindennek fényében Gábor Dénes következő lépése mehökkentő. 1961 januárjában küld egy pár soros magyar nyelvű levelet Beöthynek, annak a közepébe van beágyazva az NHQ számára egy ismét átdolgozott angol nyelvű szöveg. Talán abban a reményben, hogy a szerkesztőknek így jobban megfelel. A főszerkesztő, Boldizsár Iván ugyan megkéri Gábort, hogy bővítse ki a cikket, de erre azt a választ kapja, hogy meg is tenné, azonban amerikai útja és egyéb elfoglaltságai miatt nem tudja megígérni. Kétségtelen, hogy Gábor Dénes minden szabad perce akkor le volt kötve, főleg az 1963-ban megjelenő könyve végső formába öntésével. Emellett professzori tennivalói sem csökkentek. A felkérést egy újabb változat megírására azonban feleslegesnek tekinthette: úgy tűnik, hogy megelégedte a majdnem egy éve elhúzódo eredménytelen erőfeszítéseket, megunt az eleve szétbukkanásra ítélt sziporkázó ötletek feleregetését. Bár időnként megjelenhet egy-egy rövid írása az NHQ-ben, ezek az apró eredménymorzsák meg sem közelítették elvárását. Gábor Dénes természetesen tisztában

volt az MVSZ szigorúan megszabott feladatkörével és azzal is, hogy bizonyos felvetett javaslatok, esetleg kérelmek külön engedély nélkül nem voltak teljesíthetők. Az 1962-es magyarországi látogatása után barátjának, az USA-ban élő kutató Goldmark Péternek kissé gunyorosan írja meg összefoglaló véleményét: „Az MVSZ egy olyan szervezet, melynek célja, hogy a külföldön élő fontos magyarokkal jó kapcsolatot tartson fenn (és tegye lehetővé a kevésbé fontosaknak, hogy valutát vigyenek be az országba.” Sokszor azonban úgy tűnik, hogy a „fontosabb magyarok” szerény kívánságait sem tudta az MVSZ teljesíteni.

Ha egy hosszabb tanulmányt Gábor írásaiból nem is sikerült Beöthynek az NHQ-ben elhelyezni, a levélbe ágyazott rövid, mindössze két oldalas, eleve vitára kihívó hozzászólását Fekete cikkéhez (aminek egyes tételeit maga Beöthy is kifogásolta) a folyóirat harmadik száma hozza (Gábor, 1961). A szerző kilétéről egy lábjegyzet tudósít a szokásos, hosszabb lélegzetű „munkatársaink” című fejezet rövid életrajzi összefoglalója helyett, ami jelzi, hogy az utolsó pillanatban született meg a döntés, hogy az írást ebben a számban közlik. Gábor Dénes úgy vélte, hogy a felmerült problémák – inkább csak kérdések – közös elemzése, természetesen civilizált módon, mindkét oldal részvételével, elengedhetetlen. A „hozzászólás” Fekete József cikkéhez, amit Gábor azonnal továbbított Beöthynek, azonban igazolni látszik a többször is porondra kerülő Nyugat–Kelet témával foglalkozó konferenciák megszervezésének és lebonyolításának nehézségeit.

Ebben az esetben például Gábor csokorba kötött kritikai megjegyzései távolról sem bántóak, és méltán tart igényt szerzőjük a válaszra. Gábor főleg további információkat

kér, mivel kevesli Fekete írásában a mondanivaló megértéséhez szükséges adatokat. Szeretne tájékozódni a társadalmi háttérrel, az oktatás fejlesztését célzó intézkedésekről – különösen a technikai „túlképzésről”. Nem lesz-e túl sok szakképzett mérnök Magyarországon, és nem taszítja-e feledésbe a „két kultúrára” épült kitűnő magyar iskolarendszert egy meggondolatlanul kibillentett szabályozási kísérlet, egy esetleg részrehajló kultúrpolitika? Talán keménynek tűnik a kritika, valójában mégsem az. Gábor ugyanolyan, sőt talán még elutasítóbb a Nyugattal szemben, ahol a sajtó és a tévé szennye, a kikényszerített nyitottság, a parttalan szórazás hajkurászása, a korlátlan lehetőségek áhítóása háttérbe szorít minden kulturális igényt és igyekezetet.

Az összehasonlításban a magyar viszonyok kulturális szempontból messze megelőzik a Nyugatot: „Olyan országban, ahol sok és megfizethető könyv áll az érdeklődők rendelkezésére, ahol a színházak megállás nélkül játsszák a klasszikusokat, ahol csoportokban vezetik végig a látogatókat a múzeumokban, magától értetődő, hogy az emberek magukévá teszik a kultúrát, nem úgy, mint azokban a Nyugati országokban, ahol a klasszikusoknak kell felemelni halk hangjukat a bűnözés, a szex-el teli sajtó, a rádió és a televízió és a csak rémtörténeteket kínáló filmek ellen. Szerettem volna, ha Fekete úr részleteiben is tárgyalta volna ezeket a pontokat.” (Amit Gábor Dénes nem tudhatott, és amit Fekete biztosan tudott, de nem mondhatott, hogy a klasszikus kultúrához menekült mindenki a szocialista realizmus rettenetes hazai termékei, a rémisztő szovjet filmek kötelező megtekintése és az irodalomnak nem is nevezhető szovjet irományok olvasása elől.) Ennek ellenére Beöthy úgy véli, hogy meg

kell védenie Feketét, és egyben a helyi viszonyokat is. Bár el lehetne tűnődni azon, hogy a politikai nyomás hogyan és mikor alakul át személyes véleménnyé. Beöthy végül megtalálta a megoldást. Azzal a lehetőséggel közölte Gábor recenzióját az NHQ-ban, hogy az ilyen kihívásokat el kell fogadni, és ezzel kell meghonosítani a tudományos vitát.

A hatvanas években Gábor még egyszer szerepel a lapban a 25. jubileumi számot köszöntő külföldi tudósok között. Beszámol a szegénység elleni harc kilátásairól, és kissé visszafogottabban, kevesebb lendülettel megállapítja, hogy „az emberi természet alapvetően irracionális volta miatt nem illik bele egy boldog, derűs világba.” (Gábor, 1967) A „nagy magyar optimista” hallgatásba vonul vissza, pontosabban egy másik, szintén fontosnak tartott terv megvalósítását veszi célba. Hazalátogatna az MTA meghívására mint az MTA vendége. Ehhez is ki kell azonban építeni a megfelelő kapcsolatokat, magánkezdeményezéssel és az MVSZ-en keresztül. Ez meg is történik.

Beszélgetés a Magyar Hírekben

A látogatás 1962 augusztusában zajlott le, négy nap Budapesten, és négy nap egy Balaton mellé szervezett konferencián. Az MVSZ székházában találkozott Gábor Dénes és Beöthy. A találkozóra Beöthy meghívta Szántó Miklóst is. Szántó színesen írja le összejövetelüket: „Alacsony, vékony férfi érkezett, csiptető szemüvege mögül átható pillantású sűrű szemek mértek fel minket. Jóízű volt a beszélgetés, szikrázóan okos, pontosan formált, idegen zöngé nélküli magyar mondatok, izgalmas gondolatok a változó világról, villanó kérdések az ország állapotáról, amelyek nem túrték a mellébeszélést. Nagy élmény volt az eszmecsere.” Szántó, aki

a *Magyar Hírek* szerkesztője volt, felkérte Gábort, hogy adjon interjút a lap számára. Különös játéka ez a sorsnak: Gábor Dénes az otthoni kollégáknak – és egyben az értő magyar nagyközönségnek – szerette volna tanulmányát olvasásra, megvitatásra magyar nyelven átnyújtani. Helyette, amit minden különösebb gond nélkül meg lehetett szervezni, az az emigráns magyaroknak szólt. Két nagy interjú: Ignotus Pál révén az *Irodalmi Újság*-ban, Szántó gondozásában pedig a *Magyar Hírekben*.

Az MVSZ-interjú 1962 őszén, a lap október 15-i számában jelent meg *Gábor Dénes professzor Budapesten* címen (Szántó, 1962). A kérdező Szántó Miklós, aki azonnal belevágott a fő témába: mi Gábor Dénes tapasztalata a végbement fejlődésről, megfelel-e a valóság az olvasottaknak? A válasz egyszerű: a szinte mindenhol látható építkezések és restaurálási munkák Gábor érdeklődési körén kívül esnek, ezért nem is mond erről véleményyt, amit viszont végtelenül izgalmasnak, újszerűnek lát, az a nagyszabású népnevelés, részben a kiterjesztett oktatás, részben a klasszikus kultúra elérhetőségének látványos megnövelése révén: „A múlt rendszer az ország legjobb koponyáit kényszerítette – vagy legalább hagyta – elmenni. Félte a saját értelmiségétől. Ezzel szemben mit tesz az új Magyarország? Hatalmas tömegeket, a nép széles rétegeit neveli értelmiséggé. És mindezt teszi úgy, hogy az egyetemeken tanítanak azok, akikre ugyanakkor égető szükség lenne az iparban, a tudományos intézetekben [...] Önöknél az egész nép tanul.” Nyilvánvaló az ellentmondás, de a probléma megoldása is ellentmondásos: a kiterjesztett oktatás/tanulás diplomás pincérek és fodrászok tucatjait fogja eredményezni? Hogy küzdenek meg ezzel a problémával? A tények felületes ismer-

rete vagy háttérbe szorítása – mint például a több mint kétszázézer magyar menekült figyelembe vétele (a lakosság két százaléka!), akik 1956 után elhagyták az országot, és akiknek nagy hányada fiatal értelmiségi férfi volt, igazolja a társadalom részleges átszervezésének szükségességét anélkül, hogy a való okokat ki lehetne mondani. Néma rekviem egy generációért. Az interjú tetemes része a magyar irodalom egyedülállóan magas érzelmi és tartalmi hőfokáról szól, amit az, aki nem az ország határán belül él, még magasabbra értékeli, és hiányol. Szó esik még a békés együttélés szükségességéről, amiben Gábor Dénes régóta hisz, és amit a tudományos kutatás területén már részben megvalósultnak lát. Gábor levélben számol be Beöthynek az MVSZ-interjúról és budapesti tapasztalatairól: „De persze sok minden megváltozott és őszintén mondhatom, hogy nagyon imponált a munkátok. Különösen imponált a tudomány és a művészetek prioritása egy (nyugati szemmel nézve) még nagyon szegény országban. Ezt meg is mondtam őszintén a *Magyar hírekben* leadott interjúban.” A két interjú kivül Gábor Dénes egy rövidebb cikket is publikált, ismét Aczél Tamás közreműködésével, a Londonban megjelenő *Népszava* újságban *Európa jövője* címen, közvetlenül a lap megszűnése előtt (Gábor, 1963b, 1.). A Nyugaton élő magyarok nem panaszkodhattak, hogy egy eminens magyar tudósról a sajtó nem tájékoztatta őket.

Néma párbeszéd

A Gábor Dénes könyvével foglalkozó levelezés 1962 őszén kezdődik, közvetlenül magyarországi látogatása után. Bejelenti, hogy a könyv 1963 áprilisában jelenik meg, de ő küldet a kiadóval már most egy korrektúrát, hogy Beöthy és Boldizsár minél hamarabb el tud-

ja olvasni, és véleményét megmondani. A korrektúrát a kiadó novemberben el is küldi. Utána minden egyes levélben felmerülnek a könyvvel kapcsolatos kérdések: Megkapták a korrektúrát? Elolvasták? Mit mondanak róla? Majd amikor megjelent: Megkapták a tiszteletpéldányokat? Elolvasták? Mi a véleményük? Meg lehetne jelentetni otthon is? Mit kellene ehhez megváltoztatni a szövegben? A könyv hamarosan megjelent az USA-ban is, több nyelven: németül, franciául, hollandul. Lehet reménykedni, hogy megjelenik magyarul is? A könyv nagy sikert aratott, még a Szovjetunióban is. És Magyarországon? A levelek udvariasak, időnként, más témáról beszélve, baráti hangot ütnek meg. Még ma is nehéz érzelemmentesen olvasni a sorok között feszülő, de ki nem mondott számonkérést. Csak azt lehet érezni, hogy Gábor kérdései azért záporoztak Beöthyre, mert választ – bármilyen választ – nem kapott. 1964 után megritkulkak a levelek. A következő években Gábor még szervezi Beöthy angliai látogatását, majd bejelenti, hogy 1967-ben nyugdíjba vonul. A gyűjteményben található utolsó levélben, két évvel később az MVSZ titkárnőjét értesíti olaszországi címükről. Szántó Miklós életrajzi írásából még azt is megtudjuk, hogy Beöthyt leváltották az MVSZ-nél betöltött főtítkári állásából. Szántó szomorúan jegyzi meg, hogy olyan higgadt, elegáns, könnyedén csevegő, művelt embert, mint amilyen Beöthy volt, nehezen fognak találni. Gábor Dénes viszont 1971-ben elnyerte a fizikai Nobel-díjat.

Némi öröme okot adó epilógus

Ha az egyik legrangosabb kitüntetés, mint a Nobel-díjat, kapja meg egy hazánkfia, joggal feltételezhető, hogy a nemzeti büszkeséggel arányosan nő a kitüntetett renoméja.

Azt is fel lehet tételezni, hogy munkásságát, még ha nem is kapcsolódik a díjazás szakterületéhez, sokan és azonnal meg szeretnék ismerni. Gábor Dénes körül azonban a Nobel-díj átadása után sem tolongtak a magyar kiadók, hogy legalább az első könyve – a *Találjuk fel a jövőt!* – elérhető legyen magyarul a tudós tisztelői számára. (Bár Gábor megjegyzi, hogy akadémikus barátai Magyarországon mind azt állították, hogy könyvét már elolvasták.) 2001 előtt csupán válogatott tanulmányainak kötete jelent meg és az is csak 1976-ban.

Így aránytalanul kevés – mondhatnánk nem is létező – a könyv korabeli ismertetése magyarul. Nemcsak azért, mert a könyv otthon nem létezett, hanem azért is, mert ha valaki mégis megszerzett egy példányt, veszélyes lett volna írni róla – a kritika a kultúrpolitika három T-je közül mindenképpen a „tiltott” kategóriába lett besorolva. Így ismét Aczél Tamásra kell hivatkoznunk, aki a könyv megjelenése után az *Irodalmi Ujságban* terjedelmes recenziót közölt róla. Aczél a könyvben, sőt magában a szerzőben is kettősséget fedezett fel, mely egyrészt a vitathatatlan tényekkel foglalkozó tudós, másrészt a tudós lelke mélyén szunnyadó látnok, és a látomást szavakba öntő költő között feszül. Mint írja: „A tudományos gondolat mélysége elvegyül költői magasságával”, vagy másutt: „A könyv legnagyobb érdeme, hogy „a tudás a költészettel párosul benne, a vágyak a képzelettel.” Kissé konkrétan: Gábor Dénes „megkísérli, hogy az atombomba árnyékából fénycsóvát vessen a jövőbe.” (Aczél, 1963, 9.)

Örömtelibb az elismerés és tiszteletadás, amiben Gábor Dénes emléke a rendszerváltás óta részesül. Nem sorolva fel ünnepségek keretében leleplezett szobrait, nem említve a róla elnevezett utcákat és épületeket, itt most

csak a két legfontosabb létesítményt hoznám fel példának – az egyiknek elnevezése, a másiknak tevékenysége fűződik hozzá. A Gábor Dénes Főiskolát a Gábor Dénesre jellemző elgondolás és akarat hozta létre. Az angol Open University mintájára felállított informatikai távoktatási intézmény lehetővé tette diákjainak, hogy napi munkájuk mellett magas szintű szaktudást szerezzenek. Működésének csúcspontján tizenhatezer hallgatója volt. A merészen újszerű elképzelést és annak határozott, keménykezű megvalósítását Gábor Dénes bizonyára nagyra értékelte volna.

A másik, Gábor Dénes emlékét ápoló létesítmény a Novofer Alapítvány, melynek egyik fő célkitűzése az innováció jelentőségének elismertetése. A díjazott feltalálók és találmányok hazai és nemzetközi versenyeken is publicitást kapnak a bemutatkozásra és a továbbfejlesztésre. Gábor Dénes a Novofer Alapítvány könyvkiadói programjában is szerepel: 2001-ben végre letették az asztalra a *Találjuk fel a jövőt!* kötetet. 2000-ben, Gábor Dénes születésének centenáriumi ünnepélyén pedig fel lehetett mérni azt az elismerést, amellyel a magyar műszaki értelmiség Gábor Dénes felé fordult. Mint ahogy el kellene ismerni a humán tudományok művelőinek is, hiszen élete utolsó húsz évében Gábor Dénes szinte látnoki erővel vázolta fel az emberiség fennmaradásáért szükségszerűen megteendő utat. Ideje volt, hogy szava ne a pusztába kiáltó szó maradjon, még akkor sem,

ha az a „próféta” szava, bár a szállóige szerint „senki sem lehet próféta a saját hazájában.”

A könyv előszavát Bendzsel Miklós írta *Az írástudók felelőssége* címen, értő és megértő szellemben, pár oldalon éreztetve Gábor Dénes határokat nem ismerő, teremtő gondolatait. Zárjuk tehát ezt a kissé szokatlan könyvismertetést Bendzsel Miklós szavaival: „Nem kell – s helyenként nem lehet – minden premisszát elfogadni és minden következtetéssel, vagy gyógymódnak vagy kiútnak vélt, felkínált megoldással egyetérteni. Az elmúlt négy évtized bizonyosságai pedig semmit sem gyengítenek a felelős problémamegoldó magatartás hitelességén, a jövőndátudatos gondolkodó önkorlátozásig jutó kirtartásának erején. A figyelmes olvasó az ezredforduló után is feltűnő érvényességű elemzéseket találhat a világrendszeret fenyegető, vagy egy-egy nemzetgazdaságot vagy társadalmat alapjaiban befolyásoló jelenségekről – a gyökeres változások ellenére nem az általánosság, hanem az értő kritikai jellemzés szintjén [...] Elkötelezett megszállottság, látnoki egyszerűsítések jellemzik a kötet utolsó fejezeteit. Új felelősségtudatot kér számon, egyszersmind ragyogó példáját adva aktív élete utolsó évtizedében ennek a tudatos és résztvevő, s nem részvétteljes magatartásnak.” (Bendzsel, 2001)

Kulcsszavak: *utópiák, elektronikus forradalom, ember és gép, két kultúra, elit társadalom, atomháború, Gábor Dénes*

IRODALOM

- Allibone, Thomas Edward (1980): Dennis Gabor 1900–1979. In: *Biographical Memoirs of Fellows of the Royal Society* 26. 107–147. Magyarul: *Gábor Dénes*. (2000) Novofer Alapítvány, Budapest
- Aczél Tamás (1963): A feltalált jövő. *Irodalmi Újság*. dec. 15.
- Bendzsel Miklós (2001): Az írástudók felelőssége. In:

- Gábor Dénes: Találjuk fel a jövőt! In: Bendzsel Miklós: *Az írástudók felelőssége*. Novofer Alapítvány, Budapest
- Gabor, Dennis [Gábor Dénes] (1960): Inventing the Future. Encounter, London, 14 May. 3–16. • <http://www.unz.org/Pub/Encounter-1960may-00003>
- Gábor Dénes (1961): The New “trahison des clercs”. *NHQ*, 2, 2, 59–60.

- Gabor, Dennis [Gábor Dénes] (1963a): *Inventing the Future*. Secker & Warburg, London
- Gábor Dénes (1963b): Európa jövője. *Népszava* (London). nov. 25, 1.
- Gábor Dénes (1967): Number 25, Silver Jubilee. *NHQ*, 7, 25, 6.
- Gábor Dénes (2000): *Tudományos, műszaki és társadalmi innovációk*. OMIKK, Budapest
- Gábor Dénes (2001): Találjuk fel a jövőt! In: Bendzsel Miklós: *Az írástudók felelőssége*. Novofer Alapítvány, Budapest
- Ignotus Pál (1960): Beszélgetés a tudományról Gábor Dénessel. *Irodalmi Ujság*, nov. 15.
- Snow, C. P. (1959): *The Two Cultures and the Scientific Revolution*. Cambridge University Press, New York
- http://sciencepolicy.colorado.edu/students/envs_5110/snow_1959.pdf
- Szántó Miklós (1962): Gábor Dénes professzor Budapesten. *Magyar Hírek*, okt. 15.
- Szántó Miklós (2006): *Életutam hét rendszerváltáson át*. Glória–Indiana University Research Institute for Inner Asian Studies, Budapest–Bloomington, Indiana
- Imperial College Archives (ICA): Dennis Gabor Collection.
- Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (MTAK): Magyarok Világszövetsége. Gyűjtemény MS 5468.

